

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27/2 (Aralık / December 2022), 393-404

Tüsterî'nin Nefis Kavramına Dâir Tasavvufî Yorumları Al-Tustarî's Sufistic Comments on the Notion of Nafs

Eyüp İNCE

Diyanet İşleri Başkanlığı

Directorate of Religious Affairs Eskişehir/Türkiye

eyup.ince43@gmail.com ORCID: 0000-0001-6194-2980

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 08 Ağustos/August 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Kasım/November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

İnce, Eyüp. "Tüsterî'nin Nefis Kavramına Dâir Tasavvufî Yorumları". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (Aralık 2022), 393-404.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1158705

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Eyüp İnce).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Al-Tustarî's Sufistic Comments on the Notion of Nafs

Abstract: The Qur'ân was sent as a source of guidance to all humanity. To receive the best guidance, it is necessary to first read and appreciate the Qur'ân and then to put it into practice. The Qur'ân encompasses issues and notions that can readily be understood by all people in general. However, it is challenging to understand some topics and concepts. One of these challenging concepts is the nafs. Inspired by the Qur'ân, the Sufi scholar al-Tustarî built his conception of Sufism on educating the nafs and dominating it. Therefore, al-Tustarî's comments are critical in understanding and educating the nafs, which is home to many complicated feelings. This study examined the sufistic interpretations of the notion of nafs in al-Tustarî's *Tafsîr al-Qur'ân al-'Azîm*. As a method, the study was primarily built upon the verses that al-Tustarî cites to support his thoughts about the nafs. Then, the sufistic interpretations he made about these verses were pinpointed, and the general framework of the study was constructed. While addressing the subject, the literal and technical meaning of the concept of nafs were mentioned and its explanations in the Qur'ân and Sunnah were offered. Then, based on this information, al-Tustarî's comments on the concept of nafs were discussed from a sufistic perspective. It was concluded that the notion of nafs in al-Tustarî's interpretations has a great variety of meanings full of mysteries. Furthermore, it was clear from al-Tustarî's comments that the nafs lowers a human to the state of asfal al-sâfilîn (the lowest of all levels of Hell), and when it is refined by endeavour and purification, it elevates him or her to the position of 'alâ al-'illiyîn (the highest levels of Heaven).

Keywords: Sufism, al-Tustarî, Tafsîr al-Qur'ân al-'Azîm, Nafs, Jihad with the Nafs, Purification of Nafs.

Tüsterî'nin Nefis Kavramına Dâir Tasavvufî Yorumları

Öz: Kur'ân-ı Kerîm, tüm insanlığa bir hidayet kaynağı olarak gönderilmiştir. Hidayeti tam manasıyla elde etmek için öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup idrak edip daha sonrasında pratiğe dökmek gerekir. Kur'ân'ın içeriğinde genel olarak bütün insanların anlayabileceği konular ve kavramlar bulunmaktadır. Fakat bazı konuların ve kavramların anlaşılması güçtür. Anlaşılması güç olan kavramlardan biri de nefistir. Mutasavvif Tüsterî, Kur'ân'dan aldığı ilhamla tasavvuf anlayışını, nefsi terbiye edip onu hâkimiyet altına alma üzerine kurmuştur. Bu açıdan Tüsterî'nin yorumları, komplike (karmaşık) duyguları barındıran nefsin anlaşılması ve terbiye edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Bu çalışmada Tüsterî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tefsirindeki nefis kavramına dâir tasavvufî yorumları incelenmiştir. Yöntem olarak öncelikle Tüsterî'nin nefisle alakalı düşüncelerine referans gösterdiği âyetler temel alınmıştır. Daha sonrasında Tüsterî'nin bu âyetlere getirmiş olduğu tasavvufî yorumlar tespit edilerek konunun genel çerçevesi belirlenmiştir. Konuyu ele alırken ise nefis kavramının lügat, ıstılah manası zikredilerek Kur'ân ve sünnetteki açıklamalarına yer verilmiştir. Daha sonra bu bilgiler çerçevesinde Tüsterî'nin nefis kavramına dâir yapmış olduğu yorumlar tasavvufî açıdan ele alınmıştır. Netice olarak Tüsterî'nin yorumlarında nefis kavramının sırlarla dolu bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca Tüsterî'nin yorumlarından, nefsin insanı esfeli sâfilîn (cehennem en aşağısı) durumuna düşürdüğü gibi mücâhede ve tezkiye ile arındırıldığında âlâyı illiyîn (cennetin en yüksek mertebeleri) konumuna yükselttiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tüsterî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Nefis, Nefis İle Cihat, Nefis Tezkiyesi.

Extended Summary: The purpose of this study is to provide a better understanding of the notion of nafs, which is difficult to grasp, by considering the mystical interpretations of the concept of nafs in al-Tustarî's work entitled *Tafsîr al-Qur'ân al-'azîm*. Sahl b. 'Abd Allâh al-Tustarî is one of the ascetic Sufis who lived in the early periods of Sufism. Described as a Sufi who associated Sharî'a and truth, al-Tustarî built his understanding of Sufism on the Qur'ân and Sunnah. His primary principle was to

embrace and adhere to the two main sources of Islam. He led a hard life of abstemiousness and asceticism for many years, and besides being known as the sheikh of the Sufis, he was described as a figure with wara' and takwā. He adhered to the principle of treating people around him with compassion and mercy and liked to contemplate, rather than to talk. Although many of his karāmāts are mentioned, he considered the disciplining of the nafs and the transformation of bad habits into good ones as the greatest of all. In line with this mindset, he built his understanding of Sufism on training the nafs and dominating it. Therefore, al-Tustarī's comments are critical in understanding and disciplining the nafs, which is characterised by complicated feelings. Sufis, who based their mystical views on the Qur'ān, began to interpret the Qur'ān according to the implied meanings and signs that are beyond the apparent meanings but do not contradict them. Such interpretations are also known as Sufi tafsīrs. Verses about morality, as well as those of ahkām, constituted the primary focus of Sufis while making their interpretations. This could be considered as one of the reasons why the Sufi tafsīr movement emerged. Sufis note that "not only every verse but also every letter does have an exoteric and esoteric side". This is another reason why the Sufi tafsīr movement began. Al-Tustarī's tafsīr, which is the focus of the present study, is a work written in line with this idea. An examination of this tafsīr reveals that a large number of verses about morality are interpreted, along with the verses of ahkām. Moreover, it can be said that the exoteric meaning of the verses is mentioned, along with the esoteric meaning. In other words, the verses are addressed based on their exoteric and esoteric meanings. One of the problems human beings experience is the challenges they face in their pursuit of recognizing and understanding themselves. The notion of nafs, which refers to the inner feelings of humans such as grudge, hatred, greed, and fancifulness, has been the primary focus of Islam in general, and Sufism in particular. In fact, this notion puts up a major barrier against humans' pursuit of spiritual perfection. Therefore, human beings must always transform themselves by acting against the wishes, urges and desires of the nafs. Otherwise, it is not possible for a person to attain the level of al-insān al-kāmil. Therefore, the mystical interpretations of al-Tustarī's conception of nafs are discussed in line with this perspective and purpose. The literature sources on this topic, particularly al-Tustarī's tafsīr, were reviewed in this study. Moreover, current articles and theses written about the nafs were searched, and the key points were noted. Then these were discussed under relevant headings. In the second step, al-Tustarī's tafsīr was descriptively examined in terms of its content. His mystical interpretations, particularly those on the subject of nafs, were identified and discussed under relevant headings. Al-Tustarī's mystical interpretations about the subject of nafs were analysed through a wider theoretical lens. At times, the subject was evaluated and some inferences were presented. The scope of the study was limited to the nature of the nafs, its types, levels, djihād (mujahadah) against it and its purification. Al-Tustarī's interpretations of the nafs were addressed in line with these issues, through a mystical point of view. While addressing the issue of nafs in general, first of all, the literal and terminological meanings of the nafs were mentioned, and its definitions in the Qur'ān and Sunnah were provided. Afterwards, its meaning in the science of mysticism was addressed, and the issue was discussed based on al-Tustarī's interpretations. The results of the study indicated that the notion of nafs is used in many different meanings in the Qur'ān. Among these are the spirit, the essence, the heart, the soul and the force that commands human beings to perpetrate evil deeds. Such meanings of this notion were based on different aspects, and the issue was examined from a broader perspective. For example, very little information is given about the soul in the Qur'ān. A connection is established between the nafs and soul as there is scarce information on both. Accordingly, the nafs was used to mean the soul. The nafs was interpreted using a more moral and spiritual lens in al-Tustarī's interpretations. Such inner human feelings as grudge, hatred, greed, whim and enthusiasm are also expressed using this concept. Although the nafs is often viewed as the source of evil or sins, it is highlighted that when the nafs is

moralised and disciplined, good deeds will develop out of it. In other words, the notion of nafs was given both positive and negative connotations and different perspectives were put forward about it. Based on al-Tustarî's interpretations, there are certain ways to discipline the nafs. First of all, the process of educating the nafs should begin with repentance. It is necessary to get out of the swamp of ignorance by further supporting repentance with knowledge. The wishes and desires of the nafs should be blocked by always being occupied with educating oneself. Then, it is necessary to stop immersing in the world and to work for the Hereafter and perform good deeds. Finally, leading a spiritual life into which Allah infuses good deeds is of critical importance in terms of disciplining the nafs. As understood from al-Tustarî's comments, the understanding of mujahadah is a form of spiritual djihād. Moreover, in his interpretations, djihād against the nafs is considered as the greatest djihād of all. This is because the war fought against the desires of the nafs is more demanding than the one fought using the sword. Djihād with the nafs occurs by opposing its wishes and making it repent of evil deeds it perpetrates. Besides this, one can hardly fight against the nafs without fighting against the riches of the world. In other words, djihād against the riches of the world is the first precondition for djihād against the nafs.

Keywords: Sufism, al-Tustarî, Tafsîr al-Qur'ân al-'Azîm, Nafs, Jihad with the Nafs, Purification of Nafs.

Giriş

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, hicrî 200 yılında İran'ın güney batısında bulunan Hûzistan'ın Ahvaz bölgesindeki Tüster, diğer bir adıyla Şüster şehrinde dünyaya gelmiştir. Tüsterî, hicrî 3. asırda yaşamış dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermemesiyle meşhur mutasavvıflardandır. Diğer bir ifadeyle daha çok zühd yaşam tarzını benimsemiş sûflerendir.¹ Mutasavvıf olmasının yanı sıra kelim ve tefsir gibi ilim dallarında söz sahibidir. Şeriat ile hakikati cem eden sûfi olarak vasıflandırılmaktadır. Zira tasavvuf anlayışını Kur'ân ve sünnet üzerine inşa etmiştir. Tasavvufi veya diğer meselelerde öncelikli kriteri Kur'ân ve sünnete sarılmak ve onlara uymak olmuştur.² Zunnûn Mısrî (ö.245/859), özellikle tasavvuf ilmindeki en önemli hocalarından birisidir. Tüsterî'nin yetiştirmiş olduğu birçok mürid bulunmakla beraber bunların en meşhur olanı Hallâc-ı Mansûr'dur (ö.309/922). Tüsterî, uzun bir müddet Basra'da yaşamıştır fakat hicrî 283/896 yılında Basra'da vefat etmiştir.³ Tüsterî'nin birçok eseri bulunmaktadır fakat *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tasavvufi tefsiri en meşhur olanıdır. Eserinde her sureden belli başlı ayetlerin tasavvufi yorumu bulunmaktadır. Genel itibariyle ahlakî veya ona yakın ayetler tasavvufi bakış açısıyla ele alınmaktadır. Biz bu çalışmada onun tefsirindeki nefisle alakalı yorumlarını inceleyeceğiz.

Kur'ân'da nefis kavramı farklı manalarda zikredilmiştir.⁴ Fakat nefis kavramının anlaşılmasına, yorumlanmasına ve pratiğe dökülmesine ilk olarak öncülük eden Hz. Peygamber olmuştur. Zira Hz. Peygamber hadislerinde nefsin hem olumlu hem olumsuz yönüne işaret ederek nefislere takvâ şuurunun verilmesi gerektiğini bildirmektedir. Dolayısıyla kötülüklerden arınmış nefis, takvâ bilinciyle olumlu yönde bir dönüşüm gerçekleştirerek kişinin salih ameller işlemesine vesile olmaktadır.⁵

Nefsin mahiyeti ve özellikleri hakkında başta Kur'ân ve sünnette birçok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgileri farklı müfessirler sahip oldukları bilgi çerçevesinde yorumlamışlardır. Fıkıhçılar fıkıh alanıyla ilgili yorumlarda bulunurken tasavvufçular ahlak temelinde yaklaşmışlardır. Tasavvufî

¹ Muhammed b. Hüseyin Sülemi, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Nurettin Şeribe (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003) 206.

² Sehl b. Abdullah Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 73.

³ İbn Hallikân, *Vefâyâtu'l-âyan*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-mâriye, trs.) 2/430.

⁴ Süleyman Uludağ, "Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526.

⁵ Müslim, "Zikir", 73.

tefsirin önde gelen temsilcilerinden Tüsterî de özellikle nefsin mahiyeti hakkında tasavvufi yorumlarda bulunarak bu konunun anlaşılmasına katkılar sunmuştur.

Mutasavvıflar, Kur'ân ve sünnete dayalı diğer ilim dalları gibi ortaya koymuş oldukları kavram veya ilkeleri Kur'ân'a isnat etmeye çalışmışlardır. Bu düşünce neticesinde onlara özel bir tefsir oluşmuş ve buna tasavvufî (işârî) tefsir denilmiştir. Tasavvufî tefsirin diğer tefsirlerden ayıran en önemli özelliği âyetleri zâhir ve bâtın şeklinde iki kısma ayırarak yorumlamasıdır. Mutasavvıflar bâtınî diğer bir ifadeyle tasavvufî yorumu yaparken Kur'ân ve sünnetin yanı sıra akıl, hikmet, mârifet, kalp, keşf, ilham, rüya gibi bilgi kaynaklarından istifade etmektedir.⁶ Nitekim Tüsterî tefsiri de bu düşünce doğrultusunda yazılmıştır. Tüsterî'nin nefis hakkındaki tasavvufî yorumları bu konunun farklı açılardan değerlendirilmesi adına önemli olduğunu söyleyebiliriz. Zira Tüsterî, tasavvuf anlayışını nefsin olumlu ve olumsuz yönlerini bilip daha sonra onu hâkimiyet altına alma üzerine kurmuştur.

İnsanın problemlerinden birisi de kendisini tanıma konusunda çektiği sıkıntılardır. Kişinin nefret, hırs, hevâ, heves vb. duygular vasıtasıyla daha çok içsel yönünü oluşturan nefis, hem İslâm dininde hem tasavvuf ilminde ağırlıklı olarak negatif yönlü yorumlanmıştır. Gerçekte nefis, insanın manevî olarak kemale ermesindeki en büyük engellerden bir tanesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla insan, her daim nefsin arzu ve isteklerine aykırı hareket ederek benliğin dönüşümünü gerçekleştirmesi gerekir. Bizler de bu gaye doğrultusunda nefis kavramını Tüsterî'nin tasavvufî yorumları bağlamında değerlendireceğiz.

Bu çalışmada öncelikle nefsin mahiyeti, çeşitleri, mertebeleri, nefis ile cihat, nefis tezkiyesi gibi konuları tasavvufî bir bakış açısıyla ele alacağız. Yöntem olarak nefis kavramının lügat ve ıstılah manalarını verip, Kur'ân ve sünnetteki tanımlarını zikredeceğiz. Daha sonra tasavvuf ilmindeki manasını ifade ederek, konuyu Tüsterî'nin yorumları çerçevesinde inceleyeceğiz.

1. Nefsin Tanımı

Nefis lügatte “ruh, can, hayat, his, beden, zat, cevher” gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Tasavvuf ilminde ise bilinçli, istekli hareket, his ve hayat kuvveti olan latîf bir cevher manasına gelmektedir. Nefis kavramı daha çok kötülüğü emreden anlamında kullanılmaktadır fakat Allah tarafından insana üflenen ilahî benlik manasını da ifade etmektedir.⁸

Kur'ân'da nefis; “ruh,⁹ zâtullah,¹⁰ zat, öz varlık,¹¹ kalp, sadır,¹² insana kötülüğü emreden kuvvet”¹³ gibi manalarda kullanılmaktadır. Nefis, insanın Allah katında sorumlu olmasına, hesap vermesine sebep olmaktadır. Kötülüğü emretme manasının dışında yaptığı kötülükleri kınama ve ileri bir aşama olan huzura erme gibi değişik manalar yüklenmektedir.¹⁴ Kur'ân'da nefsin ruh olarak nitelendirilmesi, Allah'ın emrinden olan ruh hakkında çok az bilgiye sahip olunmasına dayanmaktadır.¹⁵ Nefis anlam itibarıyla içerisinde birçok mana ihtiva etmektedir. Hayır-şer, sevap-günah, iyilik-kötülük gibi zıt kutupları içinde barındırması nedeniyle bazen pozitif bazen de negatif

⁶ Servet Demirbaş, “Nûr Sûresi 35. Ayet Bağlamında İşârî Yorumun Sınırları”, *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (Mart 2022), 35.

⁷ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1999), 2/648-649; Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Tarifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1997), 239.

⁸ Abdürrezzâk Kâşânî, *İstılâhâtü's-sûfiyye*, thk. M. Kemal İbrahim Cafer (Kum: İntişârât-ı Bidâr, 1950), 95; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2004), 255.

⁹ el-Enâm 6/93.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/28; el-Mâide 4/116; et-Tâhâ 20/41.

¹¹ Âl-i İmrân 3/30.

¹² el-Bakara 2/77, 109, 235; Âl-i İmrân 3/154; en-Nisâ 4/113, el-Enâm 6/158; el-Arâf 7/205; Yûnus 10/100; Yûsuf 12/77; el-Fussilet 54/53.

¹³ Yûsuf 12/53.

¹⁴ Yûsuf 12/53; el-Kiyâmet 75/2; el-Fecr 89/27.

¹⁵ el-İsrâ 17/85.

yönünü ön plana çıkaran tanımlar yapılmasına yol açmıştır. Kur'ân ve sünnette nefsin farklı özellikleri anlatılmaktadır. Kur'ân ve sünnetin haber verdiği bu bilgiler komplike duyguları barındıran nefsin ne olduğunu bazı yönleriyle açıklasa da tüm yönleriyle anlaşılması zordur.¹⁶ Bu açıdan Kur'ân ve sünnet, anlaşılması güç olan nefis hakkında bazı ipuçları vermesi yönüyle önem arz etmektedir.

Kur'ân'da, insanların ve cinlerin, hatta cansız putların dahi nefisinden bahsedilmekte fakat meleklerin nefislerinden bahsedilmemektedir.¹⁷ Mutasavvıflara göre insan nefis ile bedenden oluşan bir varlıktır. Nefis bedene hayat vermektedir. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tek bir vucutta üç, dört veya beş ayrı nefsin olduğunu ifade etmektedir. Mutasavvıflar içerisinde İbnü'l-Arabî'nin bu düşüncesini kabul edenler olmakla beraber çoğu nefsin bölünemez ve parçalanamaz tek bir şey olduğunu düşünmektedir.¹⁸ Hadislerde de tekil ve çoğul olarak farklı manalarda birçok yerde nefis kelimesi geçmektedir.¹⁹ Hz. Peygamber'in ümmeti için en korktuğu şeylerden biri de onların nefsin olumsuz sıfatlarıyla vasıflanıp Allah'tan uzaklaşmaları olmuştur. Bu nedenle onlara, nefsi terbiye etmenin gerekliliğini ve nefis konusunda bir an olsun gaflete düşmemelerini telkin etmiştir. Bunun yanı sıra en huzurlu kişinin nefsi kötülleyen ve onun kötülüğünü bilip ona hâkim olan kimse olduğunu bildirmiştir.²⁰

2. Tüsterî'nin Nefis Kavramına Dair Tasavvufi Yorumları

Tasavvufta insanın kendi benliğini tanıması önem arz etmektedir. Zira kişinin nefisini tanıyıp bilmesi, Allah'ı tanıma yolunda bir basamak olarak görülmektedir. Bu nedenle "*Nefsini bilen rabbini bilir.*" sözü çok sık kullanılmaktadır. Hatta bu söz hadis olarak rivayet edilmektedir.²¹ Mutasavvıflar nefsin emmâre, levvâme, mutmainne, râdiyye, mardıyye, kâmile olmak üzere yedi mertebesi olduğunu, başka bir ifadeyle yedi sıfatla vasıflanmış olabileceğini bildirmektedir.²² Nefsi emmâre, kötülüğü emreden nefis; levvâme, kötülüğü kınayan nefis; mülhime, hayrı ilhâm eden nefis; mutmainne, huzura kavuşmuş nefis; râdiyye, Allah'tan her hal ve durumda razı olmuş nefis; mardıyye, Allah'ın razı olduğu nefis; kâmile ise olgunluğa ermiş nefistir.²³ Bu mertebelerin her biri Kur'ân'da doğrudan ya da dolaylı olarak geçmektedir.

Tüsterî, her insanda var olan bu nefsin değişik tezahürlerini veya sıfatlarını ayetlerden çıkardığı yorumlarla izah etmektedir. Ona göre "*Ben nefisimi temize çıkaramam. Çünkü gerçekten nefis var gücüyle kötülüğü emredendir.*"²⁴ ayetinde geçen nefsi emmare şehveti ifade etmektedir. Bu da insanın tabî durumu olup nefsin ilk mertebesini oluşturmaktadır.²⁵ Aynı ayetin devamı olan "*Ancak Rabbimin esirgediği nefis kötülüğün emretmekten müstesnadır.*"²⁶ kısmı ise Tüsterî'ye göre insan nefsinin Allah tarafından korunmuş halidir ve nefsi mutmainne derecesine tekabül etmektedir. Böyle bir nefis marifete ulaşmıştır.²⁷ Marifeti elde eden nefis ise Allah'ın isimleri, filleri ve tecellileri hakkında bilgi sahibi olmaktadır.²⁸

¹⁶ Uludağ, "Nefis", 32/526.

¹⁷ el-Enâm 6/130; el-Enbiyâ 21/43; el-Furkân 25/3.

¹⁸ Uludağ, "Nefis", 32/526.

¹⁹ Arent Jean Wensinck, *el-Mucemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Hadis-in-Nebev* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 5/505-507.

²⁰ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 220-226.

²¹ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs* (Şam: Mektebetü'l İlmu'l-Hadis, 1999), 2/309.

²² Uludağ, "Nefis", 32/526.

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 255-257; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 765-767; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 219-220.

²⁴ Yûsûf 12/53.

²⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 81.

²⁶ Yûsûf 12/53.

²⁷ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 81.

²⁸ Süleyman Uludağ, "Marifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54.

Tüsterî, söz konusu ayetteki yorumlarına ek olarak nefsin şu dört tabiatından bahsetmektedir:

- 1-Hayvanî tabiat: İnsanın cinsellik organı ve karın bölgesi hayvanî tabiatı temsil etmektedir.
- 2-Şeytanî tabiat: Oyun ve eğlence bu tabiatın özelliğidir.
- 3-Büyüleyici tabiat: Tuzak ve eğlence bu tabiatla iç içedir.
- 4-İblisî tabiat: Gurur ve kibir bu tabiatın en önemli özelliğidir.²⁹

Tüsterî, bu dört tabiatı zikrettikten sonra bunların şifasını da bildirmektedir. Ona göre hayvanî tabiatın korunması imanla, şeytanî tabiatın korunması Allah'ı tesbih ve takdisle olmaktadır. Ayrıca bunu yapan melekî tabiatla erişmektedir. Büyüleyici tabiatın korunması ise doğruluk, nasihat, adalet ve nezaket ile olmaktadır. Son olarak İblisî tabiatın korunması, Allah'a yönelerek ona yalvarıp yakarmakla olmaktadır. Ayrıca Tüsterî'ye göre aklın tabiatında ilim, nefsin tabiatında cehalet bulunmaktadır.³⁰

Mutasavvıflara göre nefsi emmâre dairesi, nefsi natukanın en alt tabakasında bulunmaktadır. Ayrıca hayvanî ruha bitişik konumdadır.³¹ Bu sebeple düşmanlık, şehvet, gaflet, kibir, öfke, haset, cimrilik ve kötü ahlak gibi hayvanî sıfatlarla vasıflanmıştır.³² Tüsterî, Bakara suresi 22. ayette geçen "Allah'a ortak koşmayın." ifadesini "Allah'a zıt, muhalif, düşman bir şey edinmeyin, en büyük düşman ise nefse kötülüğü emreden nefistir." şeklinde yorumlamaktadır. Zira Tüsterî'ye göre nefsi emmâre, Allah'ın hidayeti dışındaki nimet ve faydalara gözünü dikerek onlardan menfaat beklemektedir.³³ Ayrıca nefsi emmârenin ne zaman itaat edeceğini Allah'tan başka kimse bilmemektedir.³⁴

Nefis, mevcudiyetimizin ayrılmaz bir parçasını ve dünyadaki imtihanımızın bir kısmını oluşturmaktadır. İyilik ve kötülük bütün insanlarda fitrî olarak mevcuttur. İnsan, Allah katında hesap vermenin bir gereği olarak iyilik ve kötülük arasında bir tercihte bulunmaktadır. İyiliği tercih ettiğinde hayır, kötülüğü tercih ettiğinde ise şer işlemiş olmaktadır. Buna göre akıbet ya cennet ya da cehennem olmaktadır.³⁵ "Andolsun ki, kadın (Züleyha) ona (Hz. Yusuf) meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyledecekti." ³⁶ ayetinde Hz. Yusuf'un nefsiyle olan imtihanı anlatılmaktadır. Tüsterî'ye göre bu ayette Hz. Yusuf'un tabî nefsi yani daima kötülüğü emreden nefsi emmâre, Züleyha'ya meylederek yönelmiştir. Kendisi ise tevkife, ismete, ondan kaçmaya ve ona muhalefet etmeye yönelmiştir. Bunu da Allah'ın inayetiyle yapmıştır. Şayet Allah'ın ismeti olmasaydı davet edilen şeye meylederek yönelebilirdi. Nitekim Allah'ın burhanını açık bir şekilde görerek ondan korunmuştur. Zira o anda Hz. Yakup'un sûreti hemen yanı başında görünmüştür. Bunun ardından kapıya doğru istiğfar ederek nefsin kötülüğünden korunmuştur.³⁷

Tüsterî, "Şüphesiz dünya oyun ve eğlencedir." ³⁸ ayetinin yorumunda nefsi dünya ve ahiret olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre dünya uyuyan nefis, ahiret ise uyanık nefistir.³⁹ Dünyadaki nefsin uykuda olması Allah'ı unuttuğu için ahiretteki nefsin uyanık olması ise daima Allah'ı hatırlamasından dolayıdır. Diğer bir ifadeyle dünyadaki nefis sınırsız bir istek içindedir. Helal veya haram tanımadan hepsini tatmak istemektedir. Bütün arzu ve isteklerini yerine getirerek ölçsüz bir doyumu tercih etmektedir. Ahiretteki nefis ise daha dikkatli, uyanık ve tedbirlidir. Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri bilir ve onları arzu etmez. Bu sebeple biri uykulu diğeri ise uyanıktır. Peygamber

²⁹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 81.

³⁰ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 81.

³¹ Nefsi nâtika insanın kötü sıfat ve huylarının kaynağı manasına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, "Nefis", 32/527.

³² Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 341.

³³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 27.

³⁴ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 70.

³⁵ İbrahim Sarıms, *Tasavvuf ve İslam* (Bursa: Ekin Yayınları, 2005), 62.

³⁶ Yûsûf 12/24.

³⁷ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 81.

³⁸ el-Hadîd 57/20.

³⁹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 162.

Efendimizin *“Şüphesiz insanlar uykudadır, ölünce uyanırlar.”*⁴⁰ hadisi bir yönüyle bu hususa işaret etmektedir.

Tüsterî'nin söz konusu ayetteki diğer bir yorumuna göre nefisten kurtulmanın yolu ilimdir. Öncelikle ilim sahibi olmak gerekir. Daha sonra nefsin arzu ettiği hevâya muhalefet edip Allah'ın yasakladığı şeylerden kaçınmak gerekir. Zira Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve kötülüklerden arınmak nefse acı verir.⁴¹

Tasavvufta nefis, tanımlanması zor olan kavramlardan birini oluşturmaktadır. Kimisi olumlu yönüne bakarak pozitif tanımlamalar yaparken kimisi de olumsuz yönüne bakarak negatif tanımlamalar yapmaktadır. Bunun sebeplerinden biri de nefsin komplike (karmaşık) duygular karışımı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususlara binaen nefis sırdır denilmektedir.⁴² Tüsterî, *“O dünyaya meyletti hevasına uydu.”*⁴³ ayetinde buna değinmektedir. Ona göre nefis sırdır ve gizemlerle doludur. Bu sırrı mahlûkat içerisinde Firavun dışında hiç kimse alenî olarak ortaya çıkarmamıştır. Firavun *“Ben sizin en büyük Rabbinizim.”*⁴⁴ diyerek nefsin insana yaptırabileceği en büyük günahı işlemiştir.⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm, nefsin tanımlanması, yorumlanması veya ifade edilmesi zor olduğu için ona ruh manasını vermiştir. Zira Allah'ın erinde olan ruh hakkında bilgiler kısıtlı olmakla birlikte onunla alakalı kesin ve net şeyler söylemek zordur. Bu nedenle ruh ile nefis arasında bilinmezlik açısından benzerlik bulunmaktadır. Dolayısıyla Tüsterî, bu hakikate binaen nefsin sır ve gizemlerle dolu olduğunu bildirmiştir. Ona göre nefsin içinde barındırdığı bu sırrı en bariz bir şekilde Firavun ortaya çıkarmıştır. Çünkü Firavun *“Ben sizin en büyük Rabbinizim”*⁴⁶ diyerek nefsi emmârenin içinde barındırdığı ilah olma potansiyelini açık bir şekilde göstermiştir.

3. Tüsterî'nin Nefis ile Cihat (Mücâhede) Konusuna Dâir Tasavvufî Yorumları

Mutasavvıflar zühd yaşam tarzını benimsemişlerdir fakat bu yoldaki en büyük engelin şeytan ve nefis olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca nefsin süflî arzularını, heva ve hevesini düşman olarak isimlendirmişlerdir. Bazen nefis hakkında içimizdeki şeytan veya düşman şeklinde bahsetmişlerdir. Bu sebeple tasavvuf ilminde devamlı olarak nefse muhalefet ve hiçbir zaman onunla dost olmamak temel ilke olarak kabul edilmiştir. Felaha ve hayra ermek için de nefis ile mücadele etmenin ve onu yenmenin gereğine inanılmıştır. Mutasavvıflar, Peygamber Efendimizin *“En büyük düşman nefistir.”*⁴⁷ hadisine binaen nefse karşı savaş açmışlar, buna da cihâd-ı ekber demişlerdir. Tüsterî, *“İman edenler, hicret edenler ve canlarıyla (nefisleriyle) mallarıyla cihat edenler var ya, işte onlar birlerinin velileridir.”*⁴⁸ ayetinde bu hususa işaret etmektedir. Ona göre Allah'a yapılan bütün itaatler nefis cihattır. Kılıç ile yapılan cihat, nefis ile yapılan cihattan daha kolaydır. Diğer bir ifadeyle nefsin isteklerini reddetmekten daha zorlu bir savaş yaktır.⁴⁹

⁴⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/374.

⁴¹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 162.

⁴² Ahmed el-Hasenî İbn Acîbe, *el-Bahrul-medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Rasalan (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2/34.

⁴³ el-Âraf 176; Ayette geçen kişi Hz. Musa döneminde yaşamış ve sonradan dinden çıkmış bir ilim adamı olan Belam İbn Bâûra'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2/491-492.

⁴⁴ en-Nâziât 79/24.

⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 69.

⁴⁶ en-Nâziât 79/24.

⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/168.

⁴⁸ el-Enfâl 8/72.

⁴⁹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 72.

Bazı mutasavvıflara göre küffâr ifadesi nefsi emmâreyi ifade etmektedir.⁵⁰ Tüsterî de “*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et.*”⁵¹ ayetinde geçen kâfirler ifadesini nefis olarak yorumlamaktadır. Ayrıca ayetin yorumunda nefse karşı yapılan cihadın cihatların en büyüğü olduğunu ve nefsi cihadın nefsin arzularına karşı çıkmakla, onu kötülüklerden nedamete sevk etmekle olacağını ifade etmektedir.⁵²

Tüsterî “*İman edenler Allah yolunda savaşırlar.*”⁵³ ayetinde Allah yolunda savaşmayı nefsi cihad olarak yorumlamaktadır. Buna mukabil müminlerin Allah için nefislerinin düşmanı olduğunu ve onunla mücadele ettiğini, münafıkların ise tam aksine nefisleri için Allah’a muhalefet ettiklerini bildirmektedir. Ayrıca nefsi, en büyük tağutlardan kabul ederek mücâhede hususunda “*De ki dünya zevki azdır.*”⁵⁴ ayetinin devamlı zikredilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁵ Mutasavvıf İsmail Hakkı Bursevî, söz konusu ayetin yorumunda Tüsterî’nin başka bir yorumunu rivayet etmektedir. Bursevî’nin Tüsterî’den naklettiği yoruma göre insanın düşmanlarından biri de nefistir. Nefsin silahı uyku, cezaevi ise uykusuzluktur. Yani nefis ile savaşmanın yolu az uyumak ve onu uykusuz bırakmaktır.⁵⁶

4. Tüsterî’nin Nefis Tezkiyesine Dâir Tasavvufî Yorumları

Tasavvufta nefsi terbiye edip ruhu inkişaf ettirme büyük önem arz etmektedir. Ayrıca nefsin ıslah edilip disiplin altına alınması ve eğitilmiş nefisten hayırlı ameller ortaya konulması, Allah’ın rızasını kazanma yönüyle farklı bir anlam taşımaktadır. Esasında nefsin bu durumu necis olan köpeğin terbiye edildiği zaman tuttuğu avın temiz ve helal olmasına benzetilmektedir. Zira eğitilmiş ve hâkimiyet altına alınmış nefisten de hayırlı amellerin zuhur etmesi mümkündür.⁵⁷ Nefsi terbiye etmenin birçok yöntemi olmakla beraber Tüsterî’nin nazarında bunlardan biri ilim tahsil edip nefsi cahillikten kurtarmaktır. Tüsterî, Peygamber Efendimize hitap olunan “*Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzereisin.*”⁵⁸ ayetinde bu hususa işaret etmektedir. Zira “*Nefislerinizi aç ve çıplak bırakınız.*”⁵⁹ hadisinin nefislerin ilme aç hale getirilmesi ve cehalet bataklığından çıkarılması anlamına geldiğini bildirmektedir.⁶⁰

Arapçada “tezkiye” temizlenmek manasına gelmektedir. Tasavvufta daha çok nefis için kullanılan bu kavram nefsin iyiliklerle, salih amellerle geliştirilerek temizlenmesi anlamına gelmektedir.⁶¹ Tüsterî’nin nazarında nefsi tezkiye etmenin farklı metotları bulunmaktadır. Bunların ilki ilimle meşgul olmak iken ikincisi dünyaya dalmayı bırakarak ahiret için çalışmaktır. Tüsterî, “*Nefsi kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir.*”⁶² ayetinin tefsirinde bu hususa değinmektedir. Ona göre kişi dünyaya dalmayı bırakıp ahireti ve sonunda hesap vereceği günü düşünürse nefisini dünyevî kirlerden arındırmış olmaktadır.⁶³

Tasavvufta tövbe makamların ve menzillerin ilki olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle “bâbü’l-ebvâb” yani ana kapı diye isimlendirilmektedir. Ayrıca tasavvufî hayata tövbe kapısıyla

⁵⁰ Rûzbihân Baklî, *Arâisü’l-beyân fî hakâiki’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Ferid (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1971), 2/33.

⁵¹ et-Tevbe 9/73.

⁵² Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 74.

⁵³ en-Nisâ 4/76.

⁵⁴ en-Nisâ 4/77.

⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 54.

⁵⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân Kur’ân Meali ve Tefsiri*, çev. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 2/255.

⁵⁷ Hucvîrî, *Keşfü’l-mahcûb* (Kahire Meclisü’l-Âlâ, 2007), 2/430.

⁵⁸ el-Kalem 68/4.

⁵⁹ Tüsterî tefsirinde bu söz hadis olarak geçmekte fakat muteber hadis kitaplarında böyle bir hadise rastlayamadık.

⁶⁰ Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 98.

⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 347.

⁶² eş-Şems 91/9.

⁶³ Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 195.

girilmektedir.⁶⁴ Mutasavvıf Hucvîrî (ö. 465/1072) tövbeyi, nefsi tezkiye edip Hakk'a yönelmek olarak ifade etmektedir.⁶⁵ Tüsterî de tövbeyi nefsi tezkiye etmenin yollarından biri olarak görmektedir. *"Nefislerinizi öldürmeyin."*⁶⁶ ayetinin yorumunda nefislerin günahlarla ve günahlarda ısrarcı olarak helak edildiğini söyleyerek, tövbenin nefislerin tezkiyesi noktasında önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Ayrıca tövbenin, nefisleri istikamet yoluna rucû ettirme gibi bir görev üstlendiğini ifade etmektedir.⁶⁷

Allah, nefisleri öldürmek için yaratmamıştır aksine onu ıslah edip terbiye ederek hayırlı ameller kazanılmasına bir vasıta kılmıştır. Dolayısıyla Tüsterî, nefislerin helak edilmemesi noktasında özellikle tövbenin önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Tüsterî, *"Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri dost edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir."*⁶⁸ ayetinde Allah'ı ve resulünü dost edinmeyi nefis tezkiyesiyle bağdaştırmaktadır. Allah'ı ve resulünü dost edinenleri, nefislerinin vermiş olduğu vesveseleri mağlup ederek kendilerini kötülüklerden tezkiye (temizlemiş) etmiş kimseler olarak tanımlamaktadır.⁶⁹

Tüsterî, *"O dünyaya meyletti hevasına uydu."*⁷⁰ ayetinde de nefis tezkiyesinin farklı bir yönüne değinmektedir. Ona göre kişi nefisine ahlak ve edebi emrederse, onun için uğraşırsa içinde heva ve hevesi barındıran nefisten korunmuş olmaktadır. Nefisini edep ve ahlakla yenen kişi de Allah'a ihlaslı bir şekilde kulluk yapma lezzetine ulaşmaktadır. Ayrıca nefsin yerde ve gökte yedi hicabı (perde) bulunmaktadır. Kul nefisini yeryüzüne gömdükçe kalbi semâvâta; yerin altına gömdükçe de arşa yükselmektedir.⁷¹

Tüsterî'ye göre nefsi tezkiye etmenin yollarından bir diğeri ise ona muhalefet etmektir. Tüsterî, *"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe asla erişemezsiniz."*⁷² ayetinin yorumunda sadece Allah rızasını umarak nefse muhalefet etmenin gerçek infak olduğunu bildirmektedir.⁷³ Mutasavvıf Rûzbihân Baklî (ö. 606/1209) de bu ayetin yorumunda Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö.297/909) rivayetle nefislerimizi, sevdiğimiz şeyleri Allah yolunda infak ederek terbiye etmediğimiz sürece Allah'ın muhabbetine nail olmayacağımızı aktarmaktadır.⁷⁴

Tüsterî, *"Yeryüzünü size boyun eğdiren Allah'tır."*⁷⁵ ayetindeki *"boyun eğme"* ifadesini nefis için kullanarak ayetin ifade ettiği manayı "Allah nefisleri boyun eğmiş olarak yaratmıştır." şeklinde yorumlamaktadır. Zira Tüsterî'ye göre nefsin arzu ve isteklerine muhalefet ederek ona boyun eğdiren kimse, kendisini fitnelere, bela ve musibetlerden muhafaza etmiş olmaktadır. Nefsin isteklerine uyup ona boyun eğen kimse de zelil olmaktadır.⁷⁶

Tüsterî'nin, *"Sen sana vahiy olunan şeye uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret."*⁷⁷ ayetteki yorumuna göre Allah'a ve resûlüne tabi olmak da nefse muhalefet etmenin yollarından birisidir. Zira Allah'a ve resûlüne tabi olmak, Allah'ın hükümlerini yeri getirerek nefsin hilelerine karşı koymak

⁶⁴ Süleyman Uludağ, "Tövbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/284.

⁶⁵ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 2/540.

⁶⁶ en-Nisâ 4/29.

⁶⁷ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53.

⁶⁸ el-Mâide 5/56.

⁶⁹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 58.

⁷⁰ el-Âraf 176.

⁷¹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 69.

⁷² Âl-i İmrân 3/92.

⁷³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 49.

⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-beyân*, 1/173.

⁷⁵ el-Mülk 68/15.

⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 173.

⁷⁷ el-Yûnus 11/109.

demektir. Nitekim kişi nefse muhalefet ederek nefsin aptallığından ve hayâ duygusuna aykırı olan davranışlarından kurtulmaktadır.⁷⁸

Rûzbihân Baklî, Tüsterî'nin bu ayetle alakalı başka bir yorumunu aktarmaktadır. Tüsterî'den naklettiğine göre Allah, kullarına hükümlerini yerine getirmeleri için emretmiştir. Bu hususta onları kudret ve faziletiyle desteklemiştir. "*Sen sana vahiy oluna şeye uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret.*"⁷⁹ ayetini de kullar için rehber kılmıştır. Sabırdan maksat Allah'ın emirleri konusunda sebat göstermek ve nefse muhalefet ederek onun hilelerinden uzak durmaktır. Nefse muhalefet etmek ise nefsin çirkin işlerinden kurtulmaya vesile olmaktadır.⁸⁰

Sonuç

Tüsterî, nefsi terbiye etmeye büyük ölçüde muvaffak olan ve manevî anlamda derinleşen önemli bir sûfidir. O, Allah karşısında fakrını ve aciziyetini idrak ettikçe Allah'a olan ibadet ve taatini artırarak nefsinin kontrolünü ele geçirmiştir. Buna bağlı olarak ruhunu ve bedenini Allah'ın iradesinde özgür kılıp nefsinin esaretinden kurtulmuştur. Tüsterî'nin pratik anlamdaki bu manevî tecrübesi özellikle nefsi anlama ve terbiye etme noktasında insanlar için yol gösterici ve ufuk açıcı olmuştur. Nitekim Tüsterî'nin nefis hakkında yapmış olduğu yorumlar, manevî tecrübelerle kazanılmış bilgilerinin ürünüdür.

Tüsterî, tasavvufun önem verdiği konulardan birisi olan nefis kavramını ahlakî ve psikolojik bir yaklaşım tarzıyla yorumlamış ve iç duyguların sınırlarını bu kavram ile belirtmiştir. Nefis, Tüsterî'nin yorumlarında çoğunlukla kötülüklerin kaynağı olarak yorumlanmıştır. Fakat nefsi terbiye edip ruhu inkişaf ettirme, nefsi ıslah edip onu disiplin altına alma ve eğitilmiş nefisten hayırlı ameller ortaya koyma gibi nefse olumlu manalar yüklenerek Allah'ın rızasını kazanma açısından nefis hakkında farklı bakış açısı ortaya konulmuştur

Tüsterî'nin yorumları çerçevesinde nefsi terbiye etmenin yollarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Allah'a tövbe etmek.
2. Cehalet bataklığından sıyrılıp her daim ilim ile meşgul olmak.
3. Dünyaya dalmayı bırakıp ahiret için çalışmak.
4. Salih amellerde bulunmak.
5. Allah'ın iyilikleri ilham edeceği manevî bir yaşam tarzını benimsemek.

Tüsterî'nin yorumlarında nefis ile mücadele manevî cihat olarak ifade edilmektedir. Nefse karşı yapılan cihat, cihatların en büyüğüdür. Nefsin isteklerini reddetme noktasında yapılan savaş, kılıç ile yapılan savaştan daha zordur. Nefis ile cihat onun isteklerine karşı çıkmakla ve onu kötülüklerden nedamete sevk etmekle olmaktadır. Ayrıca malla mücadele verilmeden nefisle mücadele verilmesi mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle malla olan cihat, nefisle olan cihadın ilk şartıdır

Karakter eğitiminin temel unsuru olarak da görülen nefis, çok değişkenli bir yapıya sahiptir. Kimi zaman takvâ, tevekkül, şükür, sabır ve dua gibi manevî unsurlara sarılır, kimi zaman hevâ ve hevesine uyarak günahlara dalar. Bu nedenle nefis daima eğitime muhtaçtır. Nitekim inanan bir kimse Allah'a itaat ederek nefsinin hayatı boyunca eğitilmesi gerekir. Ayrıca nefsin hevâ ve heveslerini, imanının hâkimiyeti altına alması gerekir. Aksi takdirde nefis, kendini tıpkı Firavun gibi ilah statüsünde görerek kişiyi ebedi cehenneme doğru sürükleyebilir. Bu açıdan Tüsterî'nin yorumları bizlere, nefsi birçok yönüyle tanıma ve daha sonrasında onu terbiye açısından yol göstermektedir.

⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 77.

⁷⁹ Yûnus 10/109.

⁸⁰ Baklî, *Arâisü'l-beyân*, 104.

Kaynakça | References

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-İlbas*. Şam: Mektebetü'l İlmu'l-Hadîs, 1999.
- Avcı, Seyyit. *Sûfilerin Hadis Anlayışı-Bursevî Örneği*. Konya: Ensar Yayıncılık, 2014.
- Baklı, Ebu Muhammed Sadrüddîn Rûzbîhân. *Arâisü'l-beyan fî hakâiki'l- Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meali ve Tefsiri*. çev. Ömer Çelik vd. 10 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2004.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Tarifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1997.
- Demirbaş, Servet “Nûr Sûresi 35. Ayet Bağlamında İşâri Yorumun Sınırları”. *Danışname-Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (Mart/2022), 25-49.
- Enginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Hoca, Nazif. “Baklı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/545. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Hucvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. 2 Cilt. Kahire: Meclisü'l-Âlâ, 2007.
- İbn Acîbe. İbnü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el Hasenî eş-Şâzelî. *el-Bahru'l Medîd fî Tefsiri'l Kur'ani'l Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslan. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Kahire, 1999.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn. *Vefâyâtu'l-âyan*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-mârife, trs.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebet-ü Nizar Mustafa, 1999.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed. *Istılâhâtü's-sûfiyye*. thk. M. Kemal İbrahim Cafer. Kum: İntişârât-ı Bidâr, 1950.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklama Meâli*. Ankara: TDV, 2007.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı, Eserleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Marifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/54. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sarmış, İbrahim. *Tasavvuf ve İslam*. Bursa: Ekin Yayınları, 2005.
- Sülemi, Muhammed b. Hüseyin. *Tabakâtü's-sûfiyye*. thk. Nurettin Şeribe. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Şirâzî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *Şeddü'l-izar*. thk. Mirza Muhammed Han, Abbas İkbâl. Tahran: yy., 1910.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'lİlmiyye, 2007.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1982.